

УДК: 94(477):329.14«1918/1920»

Світлана Іваницька

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ТА УКРАЇНЬСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919–1921 рр.)

DOI: 10.5281/zenodo.7013683

© С. Іваницька, 2022. СС BY 4.0

Авторка ставить за мету проаналізувати в контексті еволюції стратегії й тактики Української партії соціалістів-федералістів за часів Директорії УНР громадську та публіцистичну активність Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – одного з впливових суспільно-політичних діячів, провідного публіциста й співредактора газети «Нова Рада», автора «Історії українського письменства». Висвітлено позицію УПСФ і участь її провідних діячів в уряді Директорії УНР, ставлення С. Єфремова до нової моделі влади, Трудового конгресу, утисків російської преси й культури, єврейських погромів, Варшавської угоди С. Петлюри. Показано його участь в Українському громадському комітеті. Подано інформацію щодо становища С. Єфремова під час другого володарювання більшовиків у Києві в 1920 р. Наведено факти вшанування Директорією публіциста й критика з приводу 25-річного ювілею його літературної діяльності. **Джерелами дослідження** стали публіцистичні праці С. Єфремова та його сучасників, матеріали газети «Нова Рада» та інших періодичних видань, щоденники, мемуари, листування, збірники документів, фахові студії. **Методологічними засадами** слугували принципи системності, історизму, антропологізму, міждисциплінарності. Біографічний метод застосовано з метою реконструкції життєвого сценарію головного героя та соціального середовища конкретної епохи через поєднання в дослідженні таких «складових»: людина / події; особистість / історія; приватне / публічне; індивідуальне / суспільне. Робиться **висновок** про те, що С. Єфремов наприкінці 1918–1920 рр. свідомо дистанціювався від керівного впливу на діяльність партії, відмовився від боротьби за владні посади, віддаючи перевагу ролі публічного інтелектуала й незалежного обсерватора.

Ключові слова: Сергій Єфремов, Українська партія соціалістів-федералістів, Директорія УНР, газета «Нова Рада», Варшавська угода, «червоний терор».

Метою авторки статті є проаналізувати в контексті еволюції стратегії й тактики Української партії соціалістів-федералістів за часів Директорії УНР громадську та публіцистичну активність Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) – одного із впливових суспільно-політичних діячів, провідного публіциста й співредактора газети «Нова Рада», автора «Історії українського письменства»¹. Це питання, яке періодично поставало в працях дослідників як один із аспектів історіографічної інтерпретації досвіду партійно-політичної боротьби 1918–1921 рр., не можна вважати всебічно висвітленим і донині. До того ж діяльність С. Єфремова у цей період розгорталась у декількох напрямках: політика, публіцистика, наукова й видавнича праця. Кожний із цих аспектів вартий уваги й глибшого переосмислення.

Для відтворення тривожної й напруженої атмосфери доби варто нагадати найбільш важливі факти з історії УПСФ зазначеного періоду. Після зречення гетьманського уряду владу в Києві перебрав Революційний комітет. Для контролю над діяльністю державного апарату того ж дня ним був призначений тимчасовий урядовий орган – Рада комісарів. Її очолив голова Революційного комітету В. Чехівський, керувати міністерствами були призначені комісари (серед них есефи С. Шелухин, О. Лотоцький, П. Холодний, І. Феценко-

¹ Докладніше див.: Іваницька С.Г., Демченко Т.П. Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» / НАН України. Інститут політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ: Парламентське вид-во, 2020. 568 с.; Іваницька С.Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кін. XIX ст. – 1920 р.) : монографія. Херсон: Гельветика, 2018. 596 с.

Чопівський, М. Корчинський)². Василь Стрілець, розглядаючи історію УПСФ доби Визвольних змагань, зазначає: «Нові політичні умови, що склалися наприкінці 1918 р. з відновленням УНР під проводом Директорії, поставили соціалістів-федералістів у досить складне становище. Здобутий есефами за часів Гетьманату образ найвпливовішої української політичної партії не сприймався новими провідниками України, які значною мірою орієнтувалися на більшовицький досвід розв'язання політичних та соціально-економічних проблем. Але соціалісти не могли повністю проігнорувати УПСФ з огляду на її значний інтелектуальний і кадровий потенціал. У свою чергу есефи, попри їхні інші уявлення про перспективи України, вирішили підтримати Директорію, сподіваючись скоригувати її політику в демократичному напрямі»³.

16 грудня 1918 р. командир Осадного корпусу полковник Є. Коновалець своїм наказом оголосив, що до прибуття Директорії йому належить уся повнота влади в Києві, аж до проведення обшуків і арештів⁴. На той час у Києві ще залишалось до 30 тис. німецького війська. Відповідно до угоди з Директорією воно дотримувалося нейтралітету й у життя міста не втручалось. Перемогу над гетьманським режимом Директорія святкувала більше тижня й доклала до цього зусиль, вартих, як показав хід наступних подій, більш важливих державних питань. За наказом Є. Коновальця 16 грудня був утворений Головний комітет по зустрічі Директорії, у складі якого були прізвища есефів О. Саліковського (голова), М. Синицького (заступник голови), В. Королева. Того ж вечора в Українському клубі комітет розробив програму урочистих заходів⁵. Припинили вихід усі російські газети від чорносотенних до демократичних, які за Гетьманату виступали проти Директорії. У перший же день була закрита ліберально-демократична «Киевская мысль», яка відверто називала повстання Директорії «авантюрою», республіканське військо – «бандою» і підтримувала постулат відновлення єдиної Росії. 23 грудня було закрито газету «Свободная мысль» за фейлетон П. Фінка «Про сидорову козу», у якому йшлося про прикру долю російської інтелігенції за різних політичних режимів. Виходили лише «Последние новости» – єдиний часопис, який за Гетьманату обережно висловлювався на адресу повстання та його лідерів. Друкарні закритих російських газет були реквізовані й передані українським часописам. Подібні дії Є. Чикаленко назвав «мародерськими». З українських газет виходили «Нова Рада», «Робітничка газета», «Народня воля», відновилась «Боротьба», з'явилися нові видання – «Трибуна» (загальнодемократична газета, редактор З. Біський), «Трудова республіка», армійські газети «Ставка», «Український козак» тощо. Із 31 грудня припинила вихід газета «Відродження», натомість з'явилась «Україна» (політичний, економічний, літературний і науковий часопис, – видавець В. Самійленко). Через сувору цензуру населення перебувало майже у повному інформаційному вакуумі. З огляду на відсутність російських газет «Нова Рада» деякий час друкувалася також і в російському варіанті. Російським аналогом газети «Трибуна» став «Столичный голос», який рекламував себе як «безпартійну демократичну газету, що стоїть на українській платформі» (редактори З. Біський та О. Саліковський). Надалі засновувались нові російські демократичні газети (про праві не могло бути й мови) – «Согласие», «Новая искра», «Наш путь», «Заря» та ін., але проіснували вони недовго⁶.

Інтелігентні кола не сприймали офіційний курс на дискримінацію російської культури, який провадила Директорія – починаючи від примусової українізації у вигляді заміни вивісок та завершуючи освітою й науковим життям. Дискутувались питання щодо ліквідації зойно створеної Української академії наук, закриття російськомовних університетів, переведення усієї початкової і середньої освіти на українську мову. Проти цього рішуче виступили публіцисти «Нової Ради» у числах за 31 січня та 2 лютого 1919 р.: П. Стебницький у статті «Іржава зброя», С. Єфремов у двох статтях під промовистими назвами «Націоналістичне ліквідаторство» та «Ще про ліквідаторство». Обидва автори переконували читачів та правлячі кола, що руйнування й заборони є хибним шляхом, до якого вдаються ті, хто не здатні працювати й будувати нове. Як слушно зауважує Олена Бойко, «влада та громадянство існували ніби паралельно, не пересікаючись. Перебравши на себе владні повноваження у столиці, в реаліях військова влада залишалась далекою від проблем міста»⁷.

² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Док. і мат. У 2-х т. Київ, 2006. Т. 1. С. 87.

³ Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кін. XIX ст. – 1939 р.). Київ: Вид-поліграф. центр «Київський університет», 2002. С. 182.

⁴ Осадному корпусу. 16 грудня 1918 р. № 6. *Нова Рада*. 1918. 18 (5) грудня. № 236.

⁵ Див.: Бойко О. Влада і місто: нариси життя Києва за Директорії УНР. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* 2013. Вип. 9. С. 185–186.

⁶ Бойко О. Влада і місто... С. 194–196.

⁷ Там само. С. 201.

Найбільш діяльні члени УПСФ сподівалися зробити власну партію реальним урядовим чинником. Ці надії не були безпідставними. До прибуття Директорії кийвським українським революційним комітетом призначені були тимчасовими комісарами есефи, які напередодні обіймали міністерські посади в гетьманському уряді: С. Шелухин (міністерство юстиції), П. Холодний (міністерство освіти), І. Фещенко-Чопівський (міністерство торгу і промисловості), О. Лотоцький (міністерство віросповідань), М. Корчинський (державний секретар). Вони разом із комісарами з середовища УСДРП виконували свої обов'язки до 25 грудня включно й організували в місті владу, тому Директорія, за словами С. Шелухина, «приїхала... уже на готове»⁸.

У день урочистого в'їзду Директорії до Києва «Нова Рада» у редакційній статті виклала власне бачення майбутньої системи влади у відновленій УНР: Директорія є тимчасовим (до скликання парламенту або його аналогу у формі національно-територіального конгресу) верховним органом влади, наділеним законодавчими, але не адміністративними функціями; Директорія організовує уряд, але не бере в ньому участі, уряд повинен бути демократичним та коаліційним; третину міністерських посад має зайняти неукраїнська (насамперед російська) демократія; «ляльні елементи» з євреїв можуть бути запрошені Директорією до української частини уряду; українська більшість в уряді потрібна для унеможливлення парламентської боротьби та полеміки з ним. П. Стебницький формулював у «Новій Раді» таку думку: «Складання держави на нових підвалинах потребує наукового значення, практичного досвіду і державної творчості, а це все можуть дати державі лиш культурні верстви людності України. Використати ці творчі і робочі сили в ім'я державного будівництва можна лише тоді, коли вони не будуть почувати себе ізгоями рідного краю... Другими словами – на заміну класовій політиці гетьманською правительством не повинна повстати класова політика республіканського уряду»⁹. Однак соціалісти керувалися іншими намірами, а окремі з їхніх лідерів не припустили навіть обмеженої участі правих партій в уряді. Уже в еміграції, можливо, дещо перебільшуючи, С. Шелухин зауважив, що Директорія в особах В. Винниченка та С. Петлюри ігнорувала досвідчених громадсько-політичних діячів, «гнала їх геть», особливо соціалістів-федералістів.

Есефи вимушені були враховувати тактичні особливості поточного моменту. За декілька днів до оголошення складу уряду в кийвській пресі з'явилося повідомлення про можливість повної відмови УПСФ від влади або входження есефів в уряд не як представників партії, а виключно «за міркуваннями ділового характеру». У підсумку до створеної Директорією УНР Ради Народних Міністрів 26 грудня 1918 р. від УПСФ увійшли лише П. Холодний (виконував обов'язки міністра народної освіти) та С. Шелухин (виконував обов'язки міністра юстиції). Товаришем міністра закордонних справ був призначений А. Марголін, радником міністерства торгу і промисловості – І. Фещенко-Чопівський.

О. Саліковський, осмислюючи «шлях нашої державності», писав: «...перед Директорією стояло надзвичайно важке й складне завдання – не тільки використати в інтересах українського народу горючий матеріал, що накопичився в країні за часів гетьманщини, але й паралізувати ті шкодливі акції та впливи, які могли потім вийти з цього боку й стати на шляху до відновлення та дальшого будівництва української державності. Конче необхідним було звалити гетьманщину, але це була тільки половина справи і може навіть менша, бо за нею повинна була йти величезна позитивна праця. Як же справилася Директорія зі своїм завданням?»¹⁰.

Настрої й думки есефів щодо політичного курсу Директорії яскраво відбивають наступні міркування О. Саліковського: «На жаль, не можна сказати, щоб український уряд, що склався при Директорії, володів отою мудрою політикою. Я не збираюся критикувати політику Директорії та її міністерства, хоча не можу не зазначити, що міністерство можна було скласти далеко краще. Мені добре відомо, що критика значно легша, ніж творчість, і я не буду спинятися ні на декларації Директорії, що викликала у свій час стільки незадоволення, переважно з правого боку, ні на праці утвореного Директорією Трудового конгресу, який мусив припинити свою діяльність в самому початку. Але я не можу не зазначити, що практика Директорського уряду в перші ж дні висунула цілу низку фактів, які наочно пройшли перед усім суспільством і компрометували та дискредитували владу майже день за днем»¹¹.

18 грудня 1918 р. Головний комітет УПСФ постановив порушити в Українському національному союзі (УНС) питання про встановлення тісних контактів із неукраїнською демократією з метою зміцнити становище УНР. Наприкінці грудня 1918 р. було започат-

⁸ Цит. за: Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія... С. 184.

⁹ Там само. С. 185.

¹⁰ Саліковський О. Нова Україна: шлях нашої державності. Київ: Криниця, 1919. С. 51.

¹¹ Там само. С. 55–56.

ковано друге видання «Нової Ради» російською мовою. Цей факт, а також видання есефами на початку 1919 р. російськомовної газети «Столичний голос» були позитивно сприйняті російськими демократичними колами. На початку січня 1919 р. «Нова Рада» висунула ідею створення Всеукраїнського демократичного союзу, одним з аргументів на користь якого було фактичне припинення діяльності УНС через посилення суперечностей між різними угрупованнями. До нового об'єднання мали ввійти Українська трудова партія, Українська хліборобсько-демократична партія (УХДП), Всеукраїнський селянський союз хліборобів, новостворена Українська народно-республіканська партія (УНРП) та Українська федеративно-демократична партія (УФДП). Спільниками з неукраїнського політичного табору вважалися польські радикали і демократи, Єврейська народна партія (Фолькспартей), сіоністи, російські народні соціалісти та ліві кадети. 9 січня загальні збори соціалістів-федералістів Києва теж обговорювали питання про утворення політичного блоку з українськими демократичними партіями та встановлення контакту зі спорідненими за програмою неукраїнськими партіями. Умови блокування мав виробити Головний комітет УПСФ¹². Про політичний блок із УПСФ повідомили Польська радикально-демократична партія і Фолькспартей, які заявили, що стоять на ґрунті української національної державності. Російські політичні партії на пропозицію УПСФ не відреагували.

27 грудня 1918 р. відбулося засідання Головного комітету УПСФ, у резолюції якого зазначалося, що лише угода з Антантою забезпечить незалежність України; партія виступала за утвердження народоправства, за боротьбу з анархічними й антидержавними елементами за допомогою твердої військової влади, за широкі соціальні реформи, але оцінювала «всі крайні соціалістичні експерименти» як такі, що в умовах кризи народного господарства, фінансів і кредиту призведуть до краху української державності. Курс на організацію системи влади через Трудовий конгрес УПСФ вважала шкідливим для майбутності УНР. Резолюція вимагала скликання демократичного тимчасового передпарламенту з метою залучення до державної роботи представників усіх націй і класів. Рішуче відмежування від «внутрішнього більшовизму» есефи вважали необхідною умовою визнання України й надання їй допомоги країнами Антанти, перш за все – підтримки на мирній конференції в Парижі при визначенні геополітичних координат повоєнного світу. (Зауважимо, що через брак відповідних кадрів серед соціалістів Директорія УНР змушена була широко залучати есефів до закордонної служби).

Аргументи, які висунула «Нова Рада» проти ідеї Трудового конгресу, полягали в нездатності «ненормально» скликаного органу влади забезпечити демократичний лад в Україні. Один із провідних публіцистів партії – А. Ніковський, коментуючи проблеми, пов'язані з сумнівами щодо легітимності Трудового конгресу, завершував статтю такими рядками: «Адже не поділяючи крайностей теперішнього курсу, ми все-таки могли вітати його, якби до його переведення в урядових колах і партіях була тверда воля і ясна свідомість!»¹³. Аналогічною була позиція місцевих осередків УПСФ¹⁴. Як бачимо, партія намагалася навіть у складних, екстремальних обставинах відстоювати раціональні принципи організації влади в категоріях парламентської демократії.

Однак, незважаючи на вагання, УПСФ наважилася взяти участь у виборах. У зв'язку з цим рішенням Головний комітет партії поставив перед місцевими організаціями завдання засновувати газети та «інформаційно-політичні бюро» для проведення електоральної агітації. У підсумку на Трудовий конгрес було обрано десять членів партії, зокрема, на Волині – три особи, на Поділлі та Київщині – по дві (зокрема, В. Біднов. С. Підгірський, А. Лещенко, А. Ніковський. М. Туган-Барановський). Є. Вировий був обраний на конгресі головою культурно-просвітної комісії. Щоправда, згодом член Директорії УНР Ф. Швець чомусь стверджував, що жоден соціаліст-федераліст на Трудовий конгрес не потрапив¹⁵.

22–23 січня 1919 р. відбулися дві важливі події: свято об'єднання Західноукраїнської Народної республіки з Українською Народною республікою (Акт злуки) та відкриття Трудового конгресу, в якому взяли участь і представники ЗУНР. Конгрес був покликаний вивести волю трудового народу щодо справ державного й соціального устрою України та працював у прискореному темпі: з фронтів надходили сумні звістки. Головна маса депутатів рекрутувалася із середовища Селянської спілки, українських есерів (центральна течія) та соціал-демократів. Конгрес відкинув ідею диктатури пролетаріату (радянську модель державності) й рішуче висловився за демократичне народоправство за європейськими зрізцями¹⁶.

¹² Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія... С. 190–191.

¹³ Ніковський А. Трудовий конгрес. Ч. II. *Нова Рада*. 1919. 19 (6) січня. С. 2.

¹⁴ Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія... С. 194–195.

¹⁵ Там само. С. 194.

¹⁶ Саліковський О. Нова Україна: шлях нашої державності. С. 58.

Невдовзі після початку роботи Трудового конгресу УПСФ кваліфікувала нову інституцію як сурогат народного волевиявлення й поставила під сумнів здатність цього представницького органу до державної роботи. Есефівська «Трибуна» зауважила, що великою помилкою Трудового конгресу було б стати на шлях відстоювання національної або класової винятковості. Результати роботи Трудового конгресу партія оцінила неоднозначно: схвалила, що конгрес відкинув проєкт утвердження радянської влади в Україні, вітала рішення про підготовку виборчого закону для скликання парламенту та водночас застерегла від захоплення моделлю «трудова рад».

С. Єфремов на шпальтах «Нової Ради» опублікував низку статей, де всебічно розглянув ці питання. У нотатках «З Трудового конгресу» 25 (12) січня 1919 р. писав: «Позавчора одбулося відкриття передпарламенту Української республіки, Трудового Конгресу. Поки що важко було б пророкувати щось певне про майбутність цієї установи: це ж було тільки свято, а здатність установ до життя пізнається не в свята, а звичайними робочими буднями. І з цього боку Конгрес поки що не уявляє з себе чогось певного, що має свою власну, добре окреслену фізіономію.

Почасти залежить це од самого способу, яким скликано Конгрес. Перевести вибори за якийсь тиждень-другий без попередньої роботи – певна річ, неможливо. Не кажемо вже про самий принцип, на якому засновано Конгрес і який дуже далеко стоїть од єдино демократичних виборів через уселюдне голосування. Тому-то не тільки голос людності, але навіть трудової людності не може бути виявлений на Конгресі, і на його можна дивитись тільки як на сурогат народного заступництва...»¹⁷ Чи буде мати вагу Конгрес у політичному житті України, чи зможе працювати – про це, вважав Єфремов, рано ще загадувати. Висвітливши поділ Конгресу на течії (ліва, «більш трохи права», великий центр з переважанням українських есерів), лідер УПСФ доходив висновку, що картина нагадує певним чином Центральну Раду, де також перед вели українські есери, і ставив під сумнів працездатність Конгресу¹⁸. Своєрідною хронікою роботи Конгресу і життєдіяльності нової влади зокрема були його публікації «Дух віків» (про оформлення 23 січня 1919 р. Акту поєднання двох досі порізаних частин України), «Ворог під брамою» (про важкі умови роботи нової інституції, потребу організованої консолідованої праці, коли «нова погроза з півночі» постала перед Україною), «Досить фраз» (про те, що «минуле – повне помилок», «плани – хаотичні, майбутність – темна...»), «Старим шляхом» (із висновком, що «Трудовий конгрес нагло і несподівано замкнув свою роботу... Довелося обірвати балачки й узятися до діла»), «По Конгресі» (з безстороннім розглядом декларативних намірів і організаційних здобутків Директорії).

Реалістично С. Єфремов оцінив 28 січня 1919 р. заяви першого складу Ради міністрів Директорії на чолі з В. Чеховським (незважаючи на те, що міністрами до уряду ввійшли С. Шелухин та ще три есефа). Говорив про те, що «не треба було й орієнтуватися в своїй діяльності на більшовизм». Скептично відгукнувся про обіцянки міністра фінансів накладати податки «на шовки», про утопічні декларативні наміри міністра земельних справ. Наголошував, що «політичні діячі, а тим більш проводирі держави мусіли б виходити із громаду з конкретними завданнями, а не з обіцянками, які, очевидно, ніхто не може виконати...» Писав про те, що дійсність нікого і нічого не навчила, і «обіцянками про груші на вербі й тепер ще дехто намагається гудувати довірливих людей». Висновок робив недвозначний і некомпліментарний: «Гадаємо, що держава на небезпеці. Треба, не гаючись, перейти од слів до діла – насамперед на оборону самих основ державності і просто вже елементарних умов існування на Україні»¹⁹.

Конструкцію влади, запропоновану Директорією, С. Єфремов кваліфікував як «плутану», прогножуючи, що згодом це досить швидко й неминуче одіб'ється на державних справах. При цьому він міркував фахово як знавець конституційного права, зауважуючи, що в УНР по суті наявні два виконавчих органи – Директорія та міністерства, нею призначені і відповідальні перед малим Конгресом, що складався з 40 чоловік. До цього паралелізму додавалися брак чіткої ієрархії, відсутність конкретного розподілу законодавчих та виконавчих функцій, наявність права законодавчої ініціативи у кожного з елементів влади. «Таке сплутування функцій з погляду вимог державного права річ абсолютно неможлива й на практиці повинна довести тільки до плутанини й безладдя, коли ніхто врешті не одповідає за ті заходи, які од правительства виходять. Сфера роботи, як і відповідальність, повинні бути точно й виразно розмежована між поодинокими органами, поділ властей – це ж азбука державного права...», – вказував С. Єфремов. Проводив аналогію з механізмом влади, який утворила свого часу Українська Центральна Рада (УЦР), і оцінював

¹⁷ Єфремов С. З Трудового Конгресу. *Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 324.

¹⁸ Там само. С. 324–325.

¹⁹ Єфремов С. Досить фраз. *Публіцистика революційної доби...* Т. 2. С. 330.

таку перспективу як «шлях безвладдя», коли в скрутних обставинах держава залишається фактично без уряду. Намагався застерегти провідників Директорії від блукання манівцями, наголошуючи, що «цей шлях небезпечний. Мусимо нарешті зійти з його і замість тимчасових органів подбати вже про якийсь сталий і твердий апарат державний»²⁰.

УПСФ різко негативно поставилася до погромних ексцесів на території України на початку 1919 р. 9 січня голова Директорії В. Винниченко прийняв делегацію у складі сіоністів, народних республіканців, а також есерів: А. В'язлова, А. Ніковського, Ф. Матушевського (голови київської «Просвіти»). Делегація повідомила В. Винниченку про факти погромів єврейської людності й вимагала опублікування відповідної відозви. Винниченко запевнив делегатів, що вже підготовано наказ про покарання за подібні дії²¹.

Питання боротьби з погромами обговорювалося представниками УПСФ зі співробітниками міністерства єврейських справ. «Нова Рада» причину погромів убачала в безправності та безкарності, які утворилися за часів революції. С. Єфремов відреагував на погроми категорично: «Слідство негайне і безсторонне повинне викрити всіх ватажків злочинства. Але вже те, що їм так легко щастить з їхніми злочинними замірами, показує, як страшенно треба напружувати всі сили на боротьбу з лютою пошестью погромів. І найпершим у цій боротьбі повинно бути порозуміння і в громадських кругах, і в правительственній політиці з усіма національними елементами, які живуть на Україні. Адже тільки в гострій і гарячій атмосфері національної боротьби збирається той небезпечний матеріал, до якого тільки іскри треба, щоб він спалахнув і кривавою загровою обняв усе навкруги. Це однаково повинні пам'ятати й українські круги, і інші національності, і мусять гасити вогонь завчасу...»²².

У цілому складається враження, що за «першої доби» Директорії УНР С. Єфремов дещо відсторонився від активної політичної діяльності. Реальний провід партією перебрали на себе, вірогідно, А. Ніковський, М. Корчинський, К. Мацієвич, О. Шульгин, В. Прокіпович. Але енергійним пером публіциста, нещадною логікою сміливої думки, беззаперечним моральним авторитетом Сергія Олександровича безумовно впливав на формування стратегічної й тактичної лінії УПСФ.

Активізація діяльності Головного комітету УПСФ спостерігалася в умовах загрози військового вторгнення більшовицьких військ до Києва наприкінці січня 1919 р.²³ 30 січня «Нова Рада» опублікувала резолюцію Головного комітету партії з приводу часткової евакуації 26–28 січня з Києва урядових інституцій. Документ засуджував панічний характер евакуації, охарактеризував її як невідповідну авторитетові уряду, шкідливу для державності України. У цьому ж числі газети була надрукована відозва Головного комітету УПСФ до населення Києва, у якій стверджувалося, що підстав для паніки немає. Головний комітет закликав населення Києва (а членом УПСФ Києва просто-таки наказував) залишатися на своїх місцях, «дбаючи про добро краю», навіть у тому випадку, коли б і була яка зовнішня загроза. Зі статтями «Паніка» (29 січня) й «Звір і людина» (30 січня) на цю злободенну тему виступив у «Новій Раді» С. Єфремов. «Коли б спитати – чим живе тепер Київ, то відповідь може бути тільки одна: панікою. Панікою безглуздою, безудержною, вселюдною, безпосередньою, різною й не таємною, а цілком одвертою панікою», – писав він. Переконавав громадян у потребі «мужньо глянути в вічі небезпеці, коли б вона справді була, і тверезо оцінити хід подій і всякі можливості». Закликав робити «свою важку, буденну, непомітну, може, але таку потрібну роботу – будування життя. Того вічного життя, якого “тля не глить і таті не підкапивають і не крадуть”»²⁴.

Зазначені кроки Головного комітету УПСФ певною мірою відображали суперечності, які виникли між його членами. Переважна більшість керівного осередку партії вирішила виїхати з Києва разом із Директорією та урядом, частину співробітників якого становили есефи або ті, хто співчував їм. Керівником цієї «унерівської» частини УПСФ та відповідної частини Головного комітету став М. Корчинський. Меншість Головного комітету УПСФ (С. Єфремов, А. Ніковський, П. Стебницький) та інша частина членів партії залишилися в Києві. Це «роз'єднання» відбивало певні розбіжності в поглядах на перспективи визвольної боротьби України та роль у реальних і потенційних політичних конфліктах структур і провідних діячів УПСФ.

Згодом публікації «Нової Ради» щодо політики Директорії стають відверто критичними. Так, стверджувалося, що в соціальних питаннях Директорія УНР практично мало в чому розходиться з ватажками радянського війська, котре підступило до Києва, але силою

²⁰ Єфремов С. Старим шляхом. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 331.

²¹ Делегація київських громадських діячів у В.К. Винниченка. *Нова Рада*. 11 січня. 1919.

²² Єфремов С. Пошесть. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 292.

²³ Стрілець В.В. Назв. праця. С. 195.

²⁴ Єфремов С. Паніка. Публіцистика революційної доби... Т. 2. С. 332–333.

обставин державна справа розділила її зі своїми «можливими співниками». Однак УПСФ вважала недоцільним відкликати всіх своїх членів із урядових посад, розраховувала на координування урядової лінії через досвідчених урядовців-есефів і, швидше за все, не полишала надій на набуття статусу урядової партії (що трапилося нарешті у травні 1920 р.).

Позиціонування УПСФ як ліберально-демократичної сили повністю унеможливило легальну діяльність партії на контрольованих більшовиками й денікінцями територіях і провокувало переслідування окремих членів. Проблематичним було й становище Сергія Олександровича. Символічні міркування з приводу долі С. Єфремова під час другого володарювання більшовиків у Києві знаходимо в записках Є. Чикаленка. Переживаючи за долю своїх найближчих товаришів, він по крихтах збирає інформацію з листування, газет, чуток: «Мені оповідав Понятенко, що коли вони з Левком та Єфремовим сиділи весною 19 року на Лук'янівці, то шохвилини сподівались, що їх можуть більшовики розстріляти, бо чезвичайка тоді страшенно лютувала; правда, холоду тоді не було, але голод та пошесті винищували арештованих. Дякуючи тільки заходам Рафеса, якого колись врятував Левко, їм пощастило визволитись з того застінку»²⁵. Отримавши непідтверджену звістку про загибель молодшого товариша під час «червоного терору», Чикаленко занотував у щоденнику 14 вересня 1919 р.: «Сьогодні у “Впереді” знов є список розстріляних більшовиками українців і між ними дорогий та любий Сергій Олександрович Єфремов, відомий критик-публіцист, один з найближчих і найдорожчих мені людей. Хочеться думати, що це якась помилка, бо в газетах часто друкуються неперевірені звістки. Ох, якби це була помилка! ... Але розстріл Стебницького та Єфремова це щось таке страшне, чого я не можу переказати словами, і не можу вилляти сльозами... Одне можу сказати, що ці найкращі сини українського народу впали жертвою через тщеславність, славолюбство, бажання влади Винниченка, Шаповала та Петлюри, що бажаючи показати світові “зразок соціалістичного устрою держави”, підняли повстання проти Гетьмана, саме тоді, коли українська держава стала зміцнятися, ставати на ноги та заводити лад та порядок...»²⁶ Наступного дня, 15 вересня 1919 р., він писав: «Ніяк не можу дійти до пам'яті після звістки про розстріл Єфремова! Вчора цілий день без перерви рубав дрова, щоб фізичною втомою заглушити в собі оті душевні муки, що розривають мою душу, але не допомогло і, може, якраз через втому я не спав всю ніч і переживав, наче наяву, мої двадцятилітні стосунки з Єфремовим. ... Скрізь ця кришталіно-чиста душа вражала всіх, хто його знав, своєю шляхетністю, преданістю тільки справі, без жодної амбітності, славолюбія, висовування свого “Я”; він з однаковою щирістю і старанністю працював і над дрібничками, коли їх треба було поробити в інтересах справи, і коли інші ухилялись з причини занадто малої вартості їх. Такий він був і в особистих відносинах; він з охотою допомагав всім у всяких дрібницях, залюбки робив всякі послуги, бо серце його було повне любові до всіх, але воно могло запалитися і горожанським гнівом, тоді з-під його пера виходили надзвичайно сміливі, гострі і їдкі статті проти гнобителів, якої б вишини і сили вони не були, і, певне, оця беззавітна сміливість і згубила його. ... Кажуть, що й тепер він виступав в газеті проти деспотизму і тиранії лівих абсолютистів, і вони розправились з ним в такий спосіб, на який не рішавсь і царський абсолютизм. Але у мене нема ні відповідного спокою, ні сили пера, аби змалювати силу духу незабутнього Сергія Олександровича, в якому уміщались і ангельська доброта, і героїчна велич духу, простота і шляхетність, талановитість і надзвичайна працьовитість, може тільки десята частина якої зафіксована в його друкованих працях»²⁷. Звістка виявилася, на щастя, неправдивою. Хоча факт арешту, загроза подальших ув'язнень і розстрілу були цілком реальними²⁸.

Наприкінці серпня 1919 р. у зв'язку з військовими успіхами УНР київські соціалісти-федералісти на чолі з С. Єфремовим та А. Ніковським активізували свою діяльність. 31 серпня (у день вступу об'єднаної армії УНР до Києва) їхніми зусиллями була організована нарада представників київських осередків українських політичних партій і громадських організацій, що стояли на антирадянській платформі, на якій було утворено Комітет об'єднаних українських громадських організацій (Громадський комітет). Із політичних партій, крім есефів, до комітету ввійшли представники УСДРП та УПСР (центральної течії).

Після укладення 28 квітня 1920 р. Варшавського договору між УНР та відродженою Польщею, або, як трактували сучасники, між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським, 3-тя польська армія була за 70 км від Києва. Оскільки сили червоних були недостатніми для оборони Києва, то більшовицька влада міста й Реввійськрада 12-ї армії без бою залишили Київ.

²⁵ Чикаленко Є. Щоденник, 1919–1920 / За ред. В. Верстюка та М. Антоновича. Київ–Нью-Йорк: Вид-во ім. О. Теліги, 2005. С. 313.

²⁶ Там само. С. 118.

²⁷ Там само. С. 118–119.

²⁸ Докладніше див.: Іваницька С.Г., Демченко Т.П. Сергій Єфремов... С. 443–445.

Відступ 12-ї армії був не узгоджений із командуванням Південно-Західного фронту і набув характеру панічної втечі. 5–6 травня польські розвідувальні підрозділи ввійшли до Києва. Вдень 7 травня вони доїхали до центра Києва міським трамваем. Наступного дня в столицю увійшли 10 полків 3-ї польської армії. Того ж дня Київ відвідав Ю. Пілсудський. 9 травня в місті відбувся парад союзних військ, на якому Армію УНР представляла 6-та стрілецька дивізія. Це була вже п'ятнадцята з початку революції зміна влади в місті²⁹. У травні 1920 р. Єфремов очолив «Український громадський комітет» (інша назва – Комітет громадської безпеки) в Києві.

7 травня 1920 р. С. Петлюра повідомив Раду народних міністрів УНР, що за згодою з Ю. Пілсудським осередком уряду було обрано Вінницю, куди протягом 9–13 травня мали переїхати державні установи. Сюди поступово з'їжджалися регіональні делегації від українського громадянства для участі в державній роботі, зокрема, прибула до міста і делегація від комітету громадської безпеки з Києва (Д. Коліух – голова, С. Єфремов, А. Ніковський, О. Саліковський), члени якого, на відміну від кам'янецької Всеукраїнської Національної Ради, були готові до співпраці з соціалістами³⁰.

Для продовження консультацій із українськими політичними силами до Києва виїхав С. Петлюра. Він апелював до Комітету громадської безпеки «як органу майже всеукраїнського значення, позаяк там взяло участь Всеукраїнське кооперативне об'єднання», на основі якого міг бути створений новий уряд (27 травня його очолив есеф В. Прокопович). Цей уряд прагнув скликання передпарламенту (за що йшла вперта боротьба під час політичних консультацій) за принципом підтримки приватної ініціативи і кооперації, ідей національно-державного фронту і європейських цінностей³¹.

Настрої киян і становище української поступової інтелігенції, одним із лідерів якої був на той час С. Єфремов, переконливо змалював у книжечці «Поляки в Києве в 1920 году» публіцист Давид Заславський. (Для збереження своєрідності авторського стилю цитуємо текст мовою оригіналу). За його словами, «украинская интеллигенция в Києве была потрепана за время непрерывных переворотов. ... Часть разочаровалась и в политике, и в национализме. Остались в Києве умеренные демократические группы, в большинстве своем, культурные деятели и работники, примыкавшие в прошлом к партии украинских социалистов-федералистов (“эс-эфов”). Социалистическое правительство Центральной Рады и Директории не принимало их в свой состав, считая, что сотрудничество с С. Ефремовым, А. Никовским было бы компрометирующей коалицией с буржуазией. Быть может, это обстоятельство, вынудившее социалистов-федералистов оставаться в лояльной оппозиции, помогло им сохраниться в Києве вплоть до весны 1920 года. Эта группа была немногочисленна и невлиятельна; но к ней принадлежали лучшие, наиболее культурные элементы украинской интеллигенции»³². Процес творення нового уряду із залученням представників УПСФ Заславський змалював у прагматичній тональності: «Только Киев и мог дать элементы для образования авторитетной на Украине власти и в Києве – только правые социалистические и умеренно-демократические группы. Пробил час “социалистов-федералистов”. Они принуждены были взять власть; кроме них и некому было брать ее.

В первые же дни возродился Украинский Национальный комитет. Он существовал с первых же дней революции, то замирая, когда политические партии могли вести открытое существование и стоять у власти, то воскресая, когда в подполье дружески объединялись вчерашние антагонисты, власть оппозиция. Ядро украинского национального комитета составляли правые украинские социал-демократы с В.В. Садовским во главе, социалисты-федералисты (Ефремов, Саликовский, Никовский) кооператоры. Органом украинского национального комитета была газета “Громадське Слово” (“Общественное Слово”), выходившая под редакцией О.Ф. Саликовского и В.В. Садовского. Украинский Национальный комитет видел в Петлюре своего национального героя и готов был его поддерживать... Союз с поляками внушал им сомнения»³³.

Новий уряд було складено із залученням есефів, соціал-демократів і народних республіканців (В. Прокопович як голова Ради народних міністрів перебував на цій посаді до 16 жовтня 1920 р.). 3 червня уряд видав декларацію, в якій обіцялося провести в Україні загальнонародні демократичні вибори до парламенту на підставі загального, безпосереднього, таємного, пропорційного виборчого права, а до того часу пропонувалося якомога швидше скликати передпарламент із представників різних політичних і громадських орга-

²⁹ Докладніше: Нариси історії української революції 1917–1921 рр.: У 2-х кн. / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2012. Кн. 2. С. 95–96.

³⁰ Там само. С. 99.

³¹ Там само. С. 101.

³² Заславський Д. Поляки в Києве в 1920 г. Петроград: Былое, 1922. С. 23–24.

³³ Там же. С. 25–26.

нізацій. У декларації вказувалось, що земельна справа буде розглянута майбутнім всеукраїнським парламентом, а до того часу земля лишається у користуванні селянства³⁴. Свідком подій декларація уявлялася блідкою й безхарактерною, такою, що продемонструвала німість нового уряду, брак рішучості й політичного реалізму³⁵.

До того ж уряду відродженої УНР пророкували недовге життя (біля 3-х тижнів), бо через нестачу грошей він не міг ухвалити бюджет міністерств й організувати ефективну владу на місцях. 2/3 готівки виділялись для міністерства військових справ. Фінансова ситуація була настільки критичною, що уряд був готовий віддати торговельні концесії тим, хто дасть наперед гроші. Загальна політична ситуація виглядала хаотичною й невиразною. Уряд не мав довіри, не налагодив ефективного державного управління, весь червень 1920 р. балансує на межі фолу. Уже 5 червня представники уряду (есефи) поїхали до Києва задля нових консультацій із Комітетом громадської безпеки. Формування уряду на базі київської групи есефів було саботовано головою ВНР М. Корчинським, що загрожувало розколом партії соціалістів-федералістів³⁶. Після прориву фронту Червоною армією 9 червня уряд було евакуйовано з Вінниці до Жмеринки, 15 червня – до Проскурова (нині Хмельницький).

Із протоколів засідання уряду Директорії дізнаємося про факт вшанування С. Єфремова новою українською владою. Так, 7 червня 1920 р. у Вінниці Рада народних міністрів заслухала лист голови Директорії про вшанування видатного українського діяча С.О. Єфремова з приводу його 25-ти річного творчого ювілею. Постановили просити міністра народної освіти подати до Ради Народних Міністрів свої міркування й пропозиції щодо належного відзначення події³⁷. Уже в польському Тарнові Рада міністрів УНР заслухала 13 серпня 1920 р. законопроект міністра народної освіти про заснування премії імені Сергія Єфремова при Українській Академії Наук³⁸.

Цікаво, що Є. Чикаленко спробу УПСФ взяти участь у державотворчих процесах Директорії сприйняв іронічно: «Соціалісти-федералісти – це та інтелігенція, яка потрібна при будові держави, але яка не посідає сама тої державотворчої енергії, щоб взяти в свої руки провід і ініціативу. З нею треба панькатися, коло неї треба ходити в рукавичках, і врешті вона піде на службу до монархічного, як і до республіканського уряду»³⁹. У щоденнику аналізував найдрібніші деталі тогочасного політичного життя, особливо ретельно фіксує все, що стосувалося С. Єфремова. Джерелом його інформації були кореспонденти, які перебували в епіцентрі подій. Так, О. Шулгин повідомляв Є. Чикаленку в листі від 13 липня 1920 р.: «В Шепетівці мені сказали, що там є потяг з Києва з останніми біженцями, і що там є С.О. Єфремов. Я кинувся шукати цей потяг, аж виявилось, що Єфремов десь зліз по дорозі, і я боюся, що він так і залишився десь в районі окупації, хоч і не в Києві»⁴⁰. Київ на той час перебував у руках більшовиків, і Олександр Якович емоційно писав про «київське пекло». Є. Лукасевич свідчив 4 грудня 1920 р. із Тарнова, що «в Києві дикий терор, українське слово зовсім заборонене, ніяка інституція українська не працює..., всі живуть в страшній нужді, випродали вже все, надії на майбутнє ніякої. Київ пустий, ті, що залишилися, бажали б теж втікати, але тепер не випускають з Києва. Сергій Олександрович [Єфремов] на селі, про Стебницького не відомо нічого, Ніковського діти страшно бідують, бабушка випродала вже все, та й нічого не залишилось до життя»⁴¹.

За браком місця лише побіжно згадаємо про участь С. Єфремова у Братстві української державності (БУД), яке одні дослідники вважають реально існуючою організацією, інші пишуть про неї з певними сумнівами. Вірогідно БУД було утворене на початку 1920 р. та проіснувало в Україні до 1924 р. У програмовій доповіді 17 січня 1920 р., обґрунтовуючи потребу подальшої боротьби з більшовизмом, С. Єфремов констатував, що «революція дійшла вже до своєї суперечности, що в формі радянської влади вона пожирає власних дітей, виступаючи проти тих принципів рівності і волі, на боротьбу за які вийшла була спочатку»⁴².

У другій половині 1920–1921 рр., після поразки армії Директорії УНР, С. Єфремов перебував на нелегальному становищі, переховуючись від «червоного терору» у Києві та його околицях⁴³. В. Садовський повідомляв Є. Чикаленку 29 грудня 1920 р.: «Бачив перед

³⁴ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921). Київ: Темпора, 2003. С. 551–554.

³⁵ Заславський Д. Поляки в Києві в 1920 г. С. 31.

³⁶ Нариси історії української революції 1917–1921 рр. С. 101–102.

³⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. С. 59–60.

³⁸ Там само. С. 163–164.

³⁹ Чикаленко Є. Щоденник, 1919–1920. С. 309.

⁴⁰ Там само. С. 379.

⁴¹ Там само. С. 514.

⁴² Докладніше див.: Іваницька С.Г., Демченко Т.П. Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці». С. 349–351. Історія БУД висвітлена у працях С. Білокопя й В. Яблоновського.

⁴³ Там само. С. 445.

виїздом Сергія Олександровича; жив він на селі під Києвом, думав до осені жити на селах, восени вирішувати питання, куди подаватись, чи на той бік, чи до Києва. Думаю, що він тепер в Києві». У серпні 1921 р. С. Чикаленко зараховував С. Єфремова до прихильників С. Петлюри, поряд із В. Прокоповичем, А. Ніковським, О. Шульгиним, О. Саліковським; на той час саме в Петлюрі він убачав «центр, коло якого вертиться все, що бореться за самостійність України»⁴⁴.

Отже, спираючись на відомості про засідання Головного комітету есефів, аналізуючи хроніку партійного життя й обговорення партійно-політичних проблем на шпальтах «Нової Ради», можна дійти висновку, що С. Єфремов наприкінці 1918–1920 рр. свідомо дистанціювався від керівного впливу на діяльність партії, відмовився від боротьби за владні посади, віддаючи перевагу ролі публічного інтелектуала й незалежного обсерватора. Наскільки виправданою була така позиція? Нині, ясна річ, можна подібну відстороненість у добу відчайдушних спроб відстояти українську державність піддати критиці, не зрозуміти і не сприйняти. Дорікнути на небажання брати відповідальність за помилки й прорахунки, картати за неспроможність використати «вікно можливостей» для реалізації альтернативної програми. Навряд чи це буде доречним і навряд ми маємо на це право. С. Єфремов мав інтуїцію історика та логіку правника. Не схильний був захоплюватися утопічними та ілюзорними проектами. У певному сенсі був фаталістом. Не сприймав насильство над інакодумцями у жодній формі. Критичне та дещо відчужене ставлення до влади, незалежно від її ідеологічної та етнічної приналежності, сформувався у нього, швидше за все, після листопада 1917 р., та зумовило його поведінку у сфері практичної політики у 1918–1921 рр.

Єфремов, як і його однопартійці, важко пережив фінал Української революції, з якою пов'язував стільки надій і мрій. Після утвердження радянської влади завдяки старанням Президії УАН та особисто її президента Ореста Левицького отримав 31 березня 1921 р. «амністію» й своєрідну «охоронну грамоту» від червоних можновладців, перейшовши на решті на легальне становище та зосередившись на академічній праці.

References

- Boyko, O. (2013). *Vlada i misto: narysy zhyttya Kyveva za Dyrektoriyi UNR [Power and the city: essays on the life of Kyiv according to the Directory of the Ukrainian People's Republic]. Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayinskoyi revolyutsiyi 1917–1921 – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921. Iss. 3. Kyiv, Ukraine.*
- Chykalenko, Ye. (2005). *Shchodennyk, 1919–1920 [Diary, 1919–1920]. Ed.: V. Verstyuk and M. Antonovich. Kyiv–New York, Ukraine–USA.*
- Chykalenko, Ye. (2015). *Shchodennyk (1921) [Diary (1921)]. Up., peredmova ta komentari I. Starovoytenko. Kyiv, Ukraine.*
- Ivanytska, S. (2018). *Publitsystychna spadshchyna Serhiya Yefremova v konteksti suspilnykh transformatsiy: istoriko-biografichni aspekty (kin. XIX st. – 1920 r.): monohrafiya [Sergiy Yefremov's journalistic legacy in the context of social transformations: historical and biographical aspects (the end of XIX c. – 1920): monograph]. Kherson, Ukraine.*
- Ivanytska, S., Demchenko, T. (2020). *Serhiy Yefremov: «Tse zhyttya bulo odnym sutsilnym podvyhom neustannoyi pratsi» [Serhiy Yefremov: «This life was one continuous feat of tireless work»]. Kyiv, Ukraine.*
- Mazepa, I. (2003). *Ukrayina v ohni y buri revolyutsiyi (1917–1921) [Ukraine in the fire and storm of the revolution (1917–1921)]. Kyiv, Ukraine.*
- Narysy istoriyi ukrayinskoyi revolyutsiyi 1917–1921 rr.: U 2-kh kn. (2012) [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921: In 2 v.]. Ed.: V. Smolii. Vol. 2. Kyiv, Ukraine.
- Strilets, V. (2002). *Ukrayinska radykalno-demokratychna partiya: vytoky, ideolohiya, orhanizatsiya, diyalnist (kin. XIX st. – 1939 r.) [Ukrainian Radical Democratic Party: origins, ideology, organization, activities (the end of the XIX c. – 1939)]. Kyiv, Ukraine.*

Іваницька Світлана Григорівна – доктор історичних наук, доцент, викладач соціо-гуманітарних дисциплін, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія (вул. Кіашка, 9, м. Запоріжжя, Україна, 69041).

Ivanytska Svitlana – Doctor of historical sciences, associate professor, lecturer of social sciences and humanities, Khortytsia National Training and Rehabilitation Academy (9 Kyashko Str., Zaporizhzhya, Ukraine, 69041).

E-mail: isvetlana@hotmail.com

⁴⁴ Чикаленко Є. Щоденник (1921) / Упорядк., передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. С. 39, 80.

SERHIY YEFREMOV AND THE UKRAINIAN PARTY OF SOCIALISTS-FEDERALISTS DURING THE DAYS OF THE UNR DIRECTORY (1919–1921)

The author **aims** to analyze in the context of the evolution of strategy and tactics of the Ukrainian Party of Socialists-Federalists during the Directory of the Ukrainian People's Republic the public and journalistic activity of Serhiy Yefremov (1876–1939) as one of the influential socio-political figures, leading publicist and co-editor of the newspaper «Nova Rada», author of «The History of Ukrainian Literature». The position of the UPSF and the participation of its leading figures in the government of the UNR Directory, the attitude of S. Yefremov to the new model of power, the Labor Congress, oppression of the Russian press and culture, Jewish pogroms, and the Warsaw Pact of S. Petliura are highlighted. The participation of the figure in the Ukrainian Public Committee is shown. Information on the situation of S. Yefremov during the second reign of the Bolsheviks in Kyiv in 1920 is given. The facts of honouring the publicist by the Directory and the critic on the occasion of the 25th anniversary of his literary activity are given. **The sources of the study** were the journalistic works of S. Yefremov and his contemporaries, materials of the newspaper «Nova Rada» and other periodicals, diaries, memoirs, correspondence, collections of documents, professional studies. **Methodological principles** were systematic method, historicism, anthropologism, interdisciplinarity. The biographical method was used to reconstruct the life scenario of the protagonist and the social environment of a particular era through a combination of the following «components» in the study: man / event; personality / history; private / public; individual / public. **It is concluded** that at the end of 1918–1920 S. Yefremov deliberately distanced himself from the leading influence on the party's activities, abandoned the struggle for power, preferring the role of public intellectual and independent observer.

Key words: Serhiy Yefremov, Ukrainian Party of Socialist Federalists, Directory UNR, newspaper «Nova Rada», The Treaty of Warsaw (the Polish-Ukrainian or Petliura-Pilsudski Alliance or Agreement), «Red Terror».

Дата подання: 2 грудня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 19 грудня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Іваницька, С. Сергій Єфремов та українська партія соціалістів-федералістів за доби Директорії УНР (1919–1921 рр.). *Сіверянський літопис*. 2022. № 2. С. 117–127. DOI: 10.5281/zenodo.7013683.

Цитування за стандартом APA

Ivanytska, S. Serhii Yefremov ta ukrainska partiia sotsialistiv-federalistiv za doby Dyrektorii UNR (1919–1921 rr.) [Serhii Yefremov and the Ukrainian Socialist Federalist Party during the Directory (1919–1921)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 2, P. 117–127. DOI: 10.5281/zenodo.7013683.

